



*Книга М. М.*

*ад'юнкта кафедри кримінального  
права та кримінології  
Дніпропетровського державного  
університету внутрішніх справ*

**ПРАВОВІ ЗАСОБИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОХОРОНИ ПРАВ І СВОБОД ОСІБ  
ЩОДО ЯКИХ ЗАСТОСОВУЮТЬСЯ ПРИМУСОВІ ЗАХОДИ  
МЕДИЧНОГО ХАРАКТЕРУ СЛІДЧИМИ ОВС  
НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ**

Забезпечення дотримання прав і свобод людини досягається шляхом створення системи певних гарантій. Під гарантіями прав і свобод людини розуміють відповідні умови, засоби і методи, які забезпечують практичну реалізацію і сприяють здійсненню кожною людиною і громадянином закріплених Конституцією України прав і свобод, забезпечують можливість користування ними і захищати їх від будь-яких посягань [9, с. 5; 16, с. 326].

Гарантії прав і свобод людини також розглядають як систему норм-принципів, умов і засобів, що забезпечують у своїй сукупності здійснення конституційних прав, свобод і законних інтересів людини і громадянина [4, с. 223].

В системі гарантій прав і свобод людини виділяють їх зміст. Зміст гарантій прав і свобод людини полягає у створенні таких правових інститутів, які б юридичними засобами забезпечували можливість реалізації прав і виконання обов'язків, а також закріплювали і охороняли права громадян від порушень

з боку окремих посадових осіб, державних органів та громадян [11, с. 238].

Обов'язок держави не зводиться тільки до забезпечення прав і свобод людини. Держава також має своїм обов'язком відповідати за матеріальну і моральну шкоду що завдається людині незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади [8, с. 3; 14, с. 4]. Із цього положення випливає наступний обов'язок держави - забезпечити особі право на судовий захист та інші способи захисту, що не заборонені законом, а також право на одержання кваліфікованої юридичної допомоги [15, с. 188].

В кожній державі права і свободи людини закріплюються або в Конституції, або в спеціально присвяченій їм декларації. У поточних же законах і підзаконних нормативних актах, як правило, передбачаються процедури, механізми реалізації і захисту основних прав і свобод людини, що закріплені у Конституції - тобто гарантії забезпечення прав і свобод людини.

Права і свободи людини під час застосування працівниками ОВС, прокуратури, суду, лікарями-психіатрами та медичним персоналом (надалі суб'єктами) примусових заходів медичного характеру, закріплені в нормах Конституції, міжнародних конвенціях, а їх гарантії - в нормах КК України, законів України та підзаконних нормативних актів. Особи, яким надається психіатрична допомога, мають всі права і свободи людини, передбачені Конституцією та законами України. Виключення з цього положення встановлюється виключно законами України.

Важливою гарантією захисту прав і свобод людини під час застосування примусових заходів медичного характеру є заборона порушення будь-яких прав і свобод психічно хворих осіб, крім випадків, прямо передбачених законом або мотивованих крайньою необхідністю. Цей принцип закріплено в положеннях ст 64 Конституції, яка проголошує: "Конституційні права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією". Виходячи із змісту ст. 64 Конституції, особи, щодо яких застосовуються примусові заходи медичного характеру, можуть зазнати таких обмежень у випадках необхідності запобігти чи припинити вчинення суспільно небезпечних діянь з боку цих осіб, врятувати життя людей чи майно, здійснити безпосереднє переслідування особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, забезпечити громадський порядок, захистити права і свободи інших осіб, забезпечити охорону здоров'я і моральність населення.

З метою ефективного захисту, держава зводиться до мінімуму можливість обмеження прав і свобод людини. Таке обмеження здійснюється виключно на підставах і в порядку, визначених законами України.

Особливу увагу слід приділити правовій регламентації обмеження прав і свобод певних категорій осіб, які самостійно не можуть

захистити свої права і свободи. До однієї із таких категорій відносяться особи, щодо яких застосовуються примусові заходи медичного характеру.

Забезпечення закритості і дотримання прав і свобод людини під час застосування примусових заходів медичного характеру набуває актуального значення. Це пов'язане не тільки із запровадженням демократичних засад у всіх сферах суспільного життя України, а й із збільшенням кількості психічно хворих, в тому числі тих, які вчинили суспільно небезпечні діяння і становлять небезпеку для суспільства. Станом на 2006 р. в Україні зареєстровано 1,2 млн. громадян з психічними захворюваннями.

Забезпечення дотримання прав і свобод людини відповідними представниками державних органів (працівниками ОВС, прокуратури, суду, лікарями-психіатрами та медичним персоналом, надалі - суб'єктами) під час застосування ними примусових заходів медичного характеру досягається шляхом створення системи певних гарантій. Під гарантіями прав і свобод людини розуміють відповідні умови, засоби і методи, які забезпечують практичну реалізацію і сприяють здійсненню кожною людиною і громадянином закріплених Конституцією України прав і свобод, забезпечують можливість користування ними і захищати їх від будь-яких посягань.

Гарантії прав і свобод людини являють собою систему норм-принципів, умов і засобів, що забезпечують у своїй сукупності здійснення конституційних прав, свобод і законних інтересів людини і громадянина.

Зміст гарантій прав і свобод людини полягає у створенні таких правових інститутів, які б юридичними засобами забезпечували можливість реалізації прав і виконання обов'язків, а також закріплювали б і охороняли права громадян від порушень з боку окремих посадових осіб, державних органів та громадян.

Обов'язок держави не зводиться тільки до забезпечення прав і свобод людини. Держава також має своїм обов'язком відповідати за матеріальну і моральну шкоду, що завдається людині незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади. Із цього положення випливає наступний обов'язок держави - забезпечити особі право на судовий захист та інші способи захисту, що не заборонені законом, а також право на одержання кваліфікованої юридичної допомоги.

Права і свободи людини під час застосування суб'єктами примусових заходів медичного характеру, закріплені в нормах Конституції, міжнародних конвенціях, а їх гарантії - в нормах КК України, законах України та підзаконних нормативних актах. Особи, яким надається психіатрична допомога, мають всі права і свободи людини, передбачені Конституцією та законами України. Виключення з цього положення встановлюється виключно законами України. Права і свободи осіб щодо яких застосовуються примусові заходи медичного характеру захищатися, в тому числі і засобами прокурорського нагляду.

Оскільки застосування до особи примусових заходів медичного характеру завжди тісно пов'язане із необхідністю дотримання недоторканості сфери приватного життя психічно хворих, то законами України встановлюються гарантії недоторканості сфери приватного життя людини, в тому числі і психічно хворої. До кримінально-правових засобів охорони права на конфіденційність інформації належать ст. 182 КК України, відповідно до якої: "незаконне збирання, зберігання, використання або поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди або поширення цієї інформації у публічному виступі, творі, що публічно демонструється, чи в засобах масової інформації, - карається штрафом до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправними роботами на строк до двох

років, або арештом на строк до шести місяців, або обмеженням волі на строк до трьох років".

Суспільна небезпечність даного злочину полягає в тому, що він порушує суспільні відносини, які забезпечують недоторканість приватного життя Конституція України (ст. 32) проголошує: "ніхто не може зазнавати втручання в його особисте і сімейне життя, крім випадків, передбачених Конституцією України. Не допускається збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини" [5]. Під правом на невтручання в особисте життя треба розуміти як недоторканість середовища життя людини, захист її від свавільного втручання державних органів та будь-яких інших сторонніх осіб, у тому числі членів сім'ї, в його спосіб життя взагалі. Право на невтручання в особисте життя представляє собою, в першу чергу, право на збереження в таємниці певних категорій відомостей (інформації) про особу, які стосуються її особистого чи сімейного життя.

Об'єктом злочину є суспільні відносини, що забезпечують захист права громадян на конфіденційність інформації стосовно особистого або сімейного життя.

Предметом злочину є конфіденційна інформація. Відповідно до Закону України "Про інформацію" і рішення КСУ від 30 жовтня 1997 р. у справі громадянина К. Устименка, інформація про особу - це сукупність документованих або публічно оголошених відомостей про особу, основними з яких є: національність, освіта, сімейний стан, релігійність, стан здоров'я, адреса, дата і місце народження [13].

Медична інформація належить до відомостей про особу, під якою розуміються свідчення про стан здоров'я людини, історію її хвороби, про мету запропонованих досліджень і лікувальних заходів, прогноз можливого

розвитку захворювання, в тому числі і про наявність ризику для життя і здоров'я. За своїм правовим режимом ця інформація належить до конфіденційної, тобто інформації з обмеженим доступом. Відповідно до ст. 40 "Основ законодавства України про охорону здоров'я", "медичні працівники та інші особи, яким у зв'язку з виконанням професійних або службових обов'язків стало відомо про хворобу, медичне обстеження, опіяд та їх результати, інтимну і сімейну сторону життя громадянина, не мають права розголошувати ці відомості, крім передбачених законодавчими актами випадків" [10]. Лікар повинен зберігати в абсолютній таємниці все, що він знає про свого пацієнта, навіть після смерті останнього, говорить в "Міжнародному кодексі медичної етики" [7].

Об'єктивна сторона злочину полягає у незаконному збиранні, зберіганні, використанні або поширенні конфіденційної інформації про особу без її згоди або поширенні цієї інформації у публічному виступі, творі, що публічно демонструється, чи в засобах масової інформації.

Обов'язковою ознакою об'єктивної сторони є незаконність дій щодо збирання, зберігання, використання або поширенні такої інформації, яка означає їх здійснення із порушенням вимог чинного законодавства.

Так, Закон України "Про психіатричну допомогу" (ст. 6) встановлює, що медичні працівники, інші фахівці, які беруть участь у наданні психіатричної допомоги, та особи, яким у зв'язку з навчанням або виконанням професійних, службових, громадських чи інших обов'язків стало відомо про наявність у особи психічного розладу, про факти звернення за психіатричною допомогою та лікування у психіатричному закладі чи перебування в психоневрологічних закладах для соціального захисту або спеціального навчання, а також інші відомості про стан психічного здоров'я особи, її приватне життя,

не можуть розголошувати ці відомості, крім випадків, передбачених частинами третьою, четвертою та п'ятою цієї статті. Право на одержання і використання конфіденційних відомостей про стан психічного здоров'я особи та надання їй психіатричної допомоги має сама особа чи її законний представник.

За усвідомленою згодою особи або її законного представника відомості про стан психічного здоров'я цієї особи та надання їй психіатричної допомоги можуть передаватися іншим особам лише в інтересах особи, яка страждає на психічний розлад, для проведення обстеження та лікування чи захисту її прав і законних інтересів, для здійснення наукових досліджень, публікацій в науковій літературі, використання у навчальному процесі.

Допускається передача відомостей про стан психічного здоров'я особи та надання їй психіатричної допомоги без згоди особи або без згоди її законного представника для

1) організації надання особі, яка страждає на тяжкий психічний розлад, психіатричної допомоги;

2) провадження дізнання, попереднього слідства або судового розгляду за письмовим запитом особи, яка проводить дізнання, слідчого, прокурора та суду [3].

Зокрема, рядом законів відповідним правоскоронним органам надано право отримувати за письмовими запитами медичну інформацію про особу (закони України: "Про міліцію" (п. 17 ст. 11), "Про оперативнорозшукову діяльність" (п. 4 ст. 8), "Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю" (п. 2 ст. 12), "Про Службу безпеки України" (п. 3 ст. 25), "Про державну податкову службу України" (п. 2 ст. 11), "Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними" (ст.7), "Про прокуратуру" (п. 1 ст. 20).

Законом України "Про інформацію" забороняється доступ сторонніх осіб до відомостей

ностей про іншу особу, зібраних відповідно до чинного законодавства державними органами і їх посадовими особами. Забороняється поширювати не тільки конфіденційні відомості про особу, які стали відомі особі в зв'язку із виконанням нею своїх професійних обов'язків, наприклад, суб'єктам застосування примусових заходів медичного характеру про психічну хворобу особи, а й які стали відомі із інших джерел [2]. Закон України "Про звернення громадян" не допускає розголошення одержаних із звернень відомостей про особисте життя громадян без їх згоди, розголошення іншої інформації [1].

Тому під незаконним збиранням слід розуміти будь-які дії, спрямовані на одержання конфіденційної інформації на порушення встановленого законодавством порядку її збирання.

Незаконне збирання - це будь-які умисні дії, пов'язані із вполюванням винною особою конфіденційною інформацією, незалежно від тривалості її збирання.

Під незаконним поширенням конфіденційної інформації слід розуміти будь-яке розповсюдження вищезазначених відомостей про особу без її згоди. В п. 3 Постанови Пленуму Верховного Суду України "Про застосування судами законодавства, що регулює захист честі, гідності і ділової репутації громадян та організацій" № 7 від 28.09.90 р., зазначається, що під поширенням відомостей - слід розуміти опублікування їх у пресі, передачі по радіо, телебаченню, з використанням інших засобів масової інформації, викладення в характеристиках, заявах, листах, адресованих іншим особам, повідомлення в публічних виступах, а також в іншій формі невизначеному числу осіб або хоча б одній людині. Поширенням відомостей також є вивішування (демонстрація) в громадських місцях плакатів, лозунгів, інших творів, а так само розповсюдження серед людей листівок, що за своїм змістом або формою ганьблять честь, гідність або ділову

репутацію громадянина або організації. Проте повідомлення таких відомостей лише особі, якій вони стосуються, не може визнаватися їх поширенням [12].

Для наявності цієї форми об'єктивної сторони немає значення чи на законній підставі зазначені відомості стали відомі винній особі.

Злочин вважається закінченим із моменту вчинення хоча б однієї із вищезазначених дій. Насання в результаті вчинення цього злочину різного роду суспільно небезпечних наслідків знаходиться поза межами його складу і за наявності до того підстав може отримати додаткову кваліфікацію за відповідними статтями Особливої частини КК України.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується умисною формою вини у виді прямого умислу.

Суб'єкт злочину - загальний: фізична осудна (обмежено осудна) особа, якій до вчинення злочину виповнилося 16 років.

Якщо зазначені дії вчинені службовою особою з використанням наданої їй влади або службового становища, всупереч інтересам служби, то такі дії можуть додатково кваліфікуватися за сукупністю злочинів, передбачених ст. 182 та відповідними частинами ст. 464 чи 365 КК України.

Якщо винна особа поширила відомості, що не відповідають дійсності і завдають шкоду інтересам психічно хворої особи, то вона або її представник мають право на спростування таких відомостей. Такі відомості підлягають спростуванню у спосіб, найбільш близький до способу їх поширення (публікації у пресі, повідомлення по радіо, телебаченню, публічне оголошення тощо). Порядок спростування таких відомостей регламентується Законом України "Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні" та Законом України "Про телебачення і радіомовлення".

Перелік використаної літератури:

1. Закон України "Про звернення громадян" від 2 жовтня 1996 р. // Відомості Верховної Ради (ВВР). - 1996. - № 47. - Ст. 256.
2. Закон України "Про інформацію" від 02.10.1992 р. // Відомості Верховної Ради (ВВР). - 1992. - № 48. - Ст. 650.
3. Закон України "Про психіатричну допомогу" від 22.02.2000 р. № 1489-III // Відомості Верховної Ради (ВВР). - 2000. - №19. - Ст. 143.
4. *Колодій А. М., Смітнік А. Ю.* Права людини і громадянина в Україні: Навч. посіб. - К.: Юрінком Інтер, 2003.
5. Конституція України // Відомості Верховної Ради (ВВР). - 1996. - № 30. - Ст. 141.
6. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III // Відомості Верховної Ради (ВВР). - 2001. - № 25-26. - Ст. 131.
7. Международный кодекс медицинской этики // "Права человека и профессиональная ответственность врача" в документах международных организаций, издательство "Сфера", Киев, 1999.
8. *Негодченко О. В.* Забезпечення прав і свобод людини органами внутрішніх справ України: Монографія Дніпропетровськ, Юридична академія МВС України, 2002.
9. *Негодченко О. В.* Організаційно-правові засади діяльності органів внутрішніх справ щодо забезпечення прав і свобод людини: Монографія - Д.: Вид-во Дніпропетр. ун-ту, 2003.
10. Основи законодавства України про охорону здоров'я від 19.11.1992 р. № 2801-XII // Відомості Верховної Ради (ВВР). - 1993. - № 4. - Ст. 19.
11. *Патологин В. А.* Государство и личность в СССР (правовые аспекты взаимоотношений). - М.: Наука, 1974.
12. Постанова Пленуму Верховного Суду України "Про застосування судами законодавства, що регулює захист честі, гідності і ділової репутації громадян та організацій" № 7 від 28.09.90 р.
13. Рішення Конституційного Суду України від 30 жовтня 1997 р. у справі щодо офіційного тлумачення статей 3, 23, 31, 47, 48 Закону України "Про інформацію" та статті 12 Закону України "Про прокуратуру" (справа К.Г. Устименка).
14. *Савенко М.* Забезпечення прав і свобод людини і громадянина та їх захист органами конституційної юрисдикції // Право України. - 1999. - № 2. - С. 4-9.
15. *Сажун О. Ф.* Теорія держави і права: Підручник / Пер з рос. - Харків: Консум, 2001.
16. *Тертишник В. М.* Гарантії істини та захисту прав і свобод людини в кримінальному процесі: Монографія - Д.: Юрид. Акад. МВС України, Арт-Прес, 2002.